

מימין: שיכון ציבורי, קיראון (מתוך עיזבון אדר' ישראל גל)
משמאל: בית הקומות בתכנונו של אדר' נחום זולוטוב, רחוב בן יהודה
בתל אביב (צילום: פוטו קלטר. באדיבות לשכת המהנדסים והאדריכלים)

ברוטליזם
אדר' טולה עמיר

ברוטליזם הוא שם מאחד אשר מגדיר זרם מחשבה ופרקטיקה אדריכלית בעולם המערבי שאחרי מלחמת העולם השנייה, משנות ה-50 ועד תחילת שנות ה-70, תקופה שניתן לאפיין אותה בתווך שבין המודרניזם לפוסט מודרניזם.

הברוטליזם התפתח והתממש באירופה כולה, אך בלט באופן מיוחד בבריטניה, שם ניתן לו שמו על ידי הזוג אליסון ופיטר סמיתסון - מהדמויות המרכזיות בארכיטקטורה הבריטית של שנות ה-50 וה-60, ומתאיורטיקנים הראשיים של הברוטליזם, כציטוט ממאמר ועבודה של לה קורבוזיה - Beton Brut - בטון גולמי, בטון חשוף. בריטניה, יחד עם אירופה כולה, הייתה עסוקה אותה עת בשיקום הריסות מלחמת העולם השנייה. הבנייה המהירה, המתועשת, באמצעות בטון וחשיפה של שיטות הבנייה וחומריה, יחד עם החשיבה אודות פונקציונאליזם, התאימו למקום ולזמן, והיישום בשטח לווה ברעיונות תכנוניים של אתיקה ולא דווקא אסתטיקה.

בארצות אחרות בעולם אשר בנה עצמו מחדש אחרי המלחמה, קיבל הברוטליזם אפיונים ודגשים שונים בהם: המשך לרעיונות המודרניסטים של הפשטה ופשטות, חיזוק המקורות הלאומיים והמסורות המקומיות (רגיונליזם), וסוגי תיעוש שונים.

הברוטליזם הישראלי הינו ייחודי בשל פן נוסף. האדריכלים הישראליים, אשר אימצו את הרעיונות המרכזיים של הברוטליזם, היו צעירים ילידי הארץ, אשר למדו בישראל - בטכניון. דור אדריכלים זה, תפס עצמו כדור הראשון של אדריכלות ישראלית, ושאף לייצר אדריכלות בעלת זהות מקומית, שונה מתוצרי דור האדריכלים המהגרים אשר בנה את היישוב עד אז.

אל הרעיונות החדשים של הברוטליזם נחשף הדור החדש של האדריכלים דרך העיתונות והקונגרסים הבינלאומיים. משם בחר לאמץ - בעידן של מחסור אמיתי בחומרים ובמימון - את הרעיונות אשר התאימו לישראל, תוך התבססות על ייצור עצמי של הצרכים כולם, ועל יבוא מוגבל.

פעילות אדריכלית זאת החלה בשני העשורים הראשונים של המדינה הצעירה, שתחילתם בשלוש שנות צנע עם מדיניות קיצוב של מזון ומצרכים, קליטה של מאות אלפי מהגרים, ועומס משימות לאומיות הקשורות בתכנון וביצירת שפת תכנון.

אותן השנים התאפיינו בתנופת בנייה עצומה, אשר החלק הארי שלה הוזמן ומומן על ידי המדינה, ושימש גם כמכשיר להשגת יעדים שונים כולל יעדים טריטוריאליים. קברניטי משרד השיכון אימצו את הסגנון הברוטליסטי כחלק מהאתוס של המדינה והחברה החדשה. האומה הצעירה, בשאיפתה להגדרה לאומית ותרבותית, איפשרה תנאי רקע נוחים להתפתחות יצירה מקומית בתחומים שונים שכללו שדות ביטוי נוספים כגון אמנות, מוסיקה, קרמיקה ואופנה. החיפוש אחר שפה מקורית, בהקשר של האתוס הציוני, הביא לחיבור בין הסביבה והאדמה, להדגשת החומריות המקומית, להחצנת הממד

החלוצי, ולביטוי של הקשר בין הממלכתיות הישראלית הצעירה לבין העבר ההיסטורי או המקראי. במהלך זה ניכר שיקוף הרצון של הציונות לקדמה ולמודרניזם, תוך הפשטה ואימוץ סממנים חילוניים. התוצרים נשאו משמעויות סמליות וחברתיות, ויש לקשור אותם גם לשתי ה"שלילות" אשר אפיינו את התרבות המקומית הישראלית המתפתחת: שלילת הגולה - דחייה של אירופה מהמאה הקודמת ושלילת "היהודי הגלותי", ושלילת המזרח אשר מחולקת לשתיים: שלילת סימנים המתקשרים לאוכלוסייה הקרובה ושלילת העולם המוסלמי.

כך, נבנתה הקולקציה של "משכית", נוצרו הכלים של "חרסה", הסריטו את "סלאח שבת", יצרו את השירים והמוזיקה של "התרנגולים", כתבו ואירו את "איה פלוטו", וכיססו בממדים השונים את התרבות המקומית הישראלית. גם האדריכלות המקומית בתקופה זו התאפיינה ביצירה מקורית, בפריצות דרך אדריכליות, במקוריות ובמקומיות, בבניינים יוצאי דופן.

הבטון, שהיה כאמור אחד מהסימנים המובהקים של התקופה, הפך בישראל לתופעה מקומית, חסרת תקדים בהיקפה ובאיכותה. העיתונות הבינלאומית התפעלה מהבנייה ומתוך גיליון 106 של L'architecture d'aujourd'hui המצוטט על ידי שרון רוטברד (אדריכלות קונקרטית ע 512) קשרו לבטון כתרם של "חומרה וצניעות שאינם פרי שיקולים כלכליים בלבד, אלא צמיחה עמוקת שורשים של רוח לאומית דמוקרטית וחברתית, רוח שיצרה שוויון מעמדי אשר הושג באמצעות סולידריות של כל שכבות האומה, המתנגדת באופן נחרץ לכל התנגדות, קישוטיות ועודפות. אותנטיות, פשטות, אחידות של הבעה - אלו הם תווי ההיכר של האדריכלות הישראלית החדשה". תיאור הבטון כקשור לאתוס ולאידאולוגיה, מוסיף פרשנות לביטוי של חברה חזקה "יצוקת בטון", תפיסה שייצגה את הצבריות הישראלית - ישירה, גולמית וחסרת פורמליות, ובאופן ביקורתי את המשמעות הנוספת: חברה כוחנית, אטומה ואלימה.

מרבית המבנים הברוטליסטים כוללים את המאפיין החומרי: בטון, לבני סיליקט, מעט טיח - כולם חומרים זמינים ומקומיים. המחויבות של התכנון היא לרעיון, לחזון, לסולידריות, לחברה, לקהילה, לערכים נעלים וגדולים מטובת הפרט, פשטות והפשטה, חילוניות - כל הרעיונות המודרניסטים שמבחינים באופן מובהק ובינארי בין טוב לרע

שורה עליונה מימין: מעונות סטודנטים ג', באר שבע. אדריכלים רם כרמי, עדה כרמי-מלמד, חיים קצף, בן פלג. משמאל: בית הכנסת לעולי בבל, באר שבע. אדר' נחום זולוטוב ושרה תחתונה מימין: בניין עיריית באר שבע. אדריכלים מיכאל נדלר, שולמית נדלר, שמואל ביקסון. משמאל: בית יד לבנים, באר שבע. אדריכלים יוחנן רטנר, מרדכי שושני (צילומים: עפר יוגב)

אחורה לגינה. שש מדדגות מפרידות בין החלקים ומחדר המדדגות ניתן להיכנס לכל מפלס בנפרד.

ממבנה בית הספר לידי דייוויס, של רם כרמי, הנחשב לאדריכל הדומיננטי של הברוטליזם (תוכנן בשיתוף עם חיים קצף ובן פלג 1965-1973), אפשר להבין שהבניין תוכנן כמעבר בין הדרך המרכזית (בני אפרים) ובין השכונה הנמצאת ממזרח אליו (חיבור שאינו פעיל), אך מסמן תפישה חדשה ביחס למרקם העירוני. הבניין מאורגן כעיר בזעיר אנפין סביב חצר (כיכר) המשמשת כמרכז החברתי של בית הספר, ומוסיף ארגון פנימי ומערכת קשרים בשפה עירונית, בהפרדה בין חללים ציבוריים לכיתות הלימוד. הבנייה עשויה חומרים חשופים, כשכל אחת מהפונקציות בו מקבלת ביטוי צורני שונה.

הפילוסוף הצרפתי ז'אן בודריאר קושר בין האובייקטים סביבנו וטוען כי האובייקט מכונן ומגדיר אותנו כיחידים וכחברה, של הסובייקט האינדיבידואלי ושל הקולקטיב.

האובייקט הוא גוף חומרי בעל התנגדות, אך בו בזמן גם מחוץ מנטלי, דבר שיש לו משמעות.

לכן כשמסכימים לפרשנות המיטיבה של התכנון הברוטליסטי, אפשר לקרוא לחזרה אליו או לפחות לשימורו כסימן של תרבות ושל תקופה, של ייצוג הולם לאיכותנו הלאומית ■

אמנם רבים מהמבנים הברוטליסטים קשורים ישירות ללימוד הגובל בהעתקה של מבנים אירופאים, אך ניתן לקבוע שחלק מהמבנים אכן ייצרו שפה מקומית, חד משמעית ושונה מזו הקיימת באירופה ובארצות הברית, ושהפרשנות המקומית לרעיונות הברוטליסטים מרתקת וגדושת הדגשים מקומיים.

מרבית המבנים הברוטליסטים מסכמים את מעלות השפה האדריכלית המסוימת הזו: הם חכמים, צנועים, מקומיים, מבטלים טקסיות, וכוללים את המאפיין החומרי - בטון, לבני סיליקט, מעט טיח - כולם חומרים זמינים ומקומיים. המחויבות של התכנון היא לרעיון, לחזון, לסולידריות, לחברה, לקהילה, לערכים נעלים וגדולים מטובת הפרט, פשטות והפשטה, חילוניות - כל הרעיונות המודרניסטים שמבחינים באופן מובהק ובינארי בין טוב לרע.

אך גם אז כמו היום, הסגנון הברוטליסטי אינו פשוט לתפישה, וזוכה לביקורת רבה וקהל גדול לא מבין ואף דוחה את האסכולה הישירה החשופה והבוטה.

הבניינים של השנים המדוברות קלים לקריאה וברורים בשיטה שלהם. מהחזית של בית הקומות, שתוכנן על ידי נחום זולוטוב (1958) ברחוב בן יהודה בתל אביב, אפשר להבין את שיטת התכנון והעבודה - בין שתי יצירות של רצפות יש קיר סגור או פתח. הפתח הופך לחלון כשבחלקו התחתון יש מילוי, התריסים מכסים על פתחים גדולים, החלונות הקטנים המשתנים מכסים על חדר המדדגות, הפריקסט המורכב מכסה על מרפסות השירות, והגמלוניס סגורים אך מסומנים בהם החיבורים לרצפות.

במקרה של הבניין ברחוב ולוציסטי מס' 5 בתל אביב, שתוכנן על ידי דב כרמי (1959), יש גם רעיון חדשני בתכנון - הפרדת המפלסים מפרידה בין הפרטי לציבורי - הציבורי פונה קדימה לרחוב, והפרטי

לקריאה נוספת:

- אבא אלחנני (1998), המאבק לעצמאות של האדריכלות הישראלית במאה העשרים, משרד הבטחון - ההוצאה לאור
- צבי אפרת (2001), הפרויקט הישראלי בניה ואדריכלות 1948-1973, הוצאת מוזיאון תל אביב לאמנות
- שרון רוטברד (2007) אברהם יסקי, אדריכלות קונקרטי, הוצאת ככל
- טולה עמיר (2011) נחום זולוטוב, אדריכל ומתכנן ערים, הוצאת אמה
- בלוג אדריכלות מיסודם של דר' הדיס שדר, אדר' עומרי עוז אמר 2012 - <http://www.brutalist-architecture.org>